

زبان و جهانی شدن از دیدگاه تحلیل گفتمان: بررسی و نقد دو کتاب «زبان و جهانی شدن» و «گفتمان»

روزبه مرادی^۱

کارشناسی ارشد زبان‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران

چکیده

در این مقاله، دو رویکرد اخیر در مسئله زبان و جهانی شدن^۲ از دیدگاه نظری و تجزیه و تحلیل گفتمانی مورد بحث قرار گرفته است. کتاب فرکلاف با عنوان زبان و جهانی شدن، مباحث زیادی در زمینه گفتمان جهانی شدن را پوشش داده و سعی در ترکیب اقتصاد سیاسی فرهنگی با تحلیل گفتمان انتقادی^۳ دارد. در کتاب تألیف شده توسط بلومارت، یک مطالعه مقدماتی از گفتمان آورده شده که متشکل از رویکرد قوم‌گرایانه‌ای^۴ است که تحت تأثیر پیشینه او در زبان‌شناسی انسانی و زبان‌شناسی اجتماعی آمریکا است. در رویکرد بلومارت، مسئله جهانی شدن در تمامی سطوح تجزیه و تحلیل نمود پیدا کرده، چرا که شرایط شیوه‌های زبانی در جامعه امروز را این مسئله شکل می‌دهد. در دو کتاب، تجزیه و تحلیل‌های زیادی با در نظرگیری زوایای مختلف موضوعی و جغرافیای فرهنگی ارائه شده است؛ در حالی که فرکلاف بر نماینده بودن زبان، به عنوان ابزاری برای تحلیل متنی از گفتمان جهانی شدن، تأکید دارد، بلومارت تحلیل خود را به ایجاد موجودی‌های زبان و انتشار نابرابر شیوه‌های زبانی در دنیای جهانی شده، اختصاص داده است. در هر دو مورد، نکات زیادی برای خوانندگانی ارائه شده است که زمینه‌های تحقیقاتی متفاوتی در علوم اجتماعی داشته و به نمودهای زبانی جهانی شدن علاقه‌مند هستند.

کلیدواژه‌ها: زبان‌شناسی اجتماعی^۵، تحلیل گفتمان، گفتمان جهانی شدن، فرکلاف، بلومارت.

¹ E-mail: info@rmoradi.ir

² Globalization

³ Critical Discourse Analysis (CDA)

⁴ Ethnographic

⁵ Sociolinguistics

۱. مقدمه: تصویری واضح از جهانی شدن

قابل توجه است کتابی که توسط نویسنده بریتانیایی نرمن فرکلاف^۱ درباره زبان و جهانی شدن تألیف شده و، مطابق توضیحات روی جلد، در بریتانیا به چاپ رسیده، از املائی آمریکایی برای نوشتن کلمه جهانی شدن (globalization) در عنوان استفاده کرده است. در همان زمان، کتابی دیگر از جان بلومارت^۲ با عنوان گفتمان، از املائی بریتانیایی (globalisation) این کلمه استفاده می‌کند.^۳ هر دو کتاب توسط ناشران بریتانیایی روتلج^۴ و کمبریج^۵ به چاپ رسیده‌اند که در واقع انتشاردهنده منابع دانشگاهی به زبان انگلیسی در سطح جهان هستند.

این مشاهدات اندک کافی است تا اصل موضوع زبان و جهانی شدن قابل لمس باشد. چرا یک موسسه نشر بریتانیایی (روتلج) برای چاپ کتاب تألیف شده توسط یک نویسنده بریتانیایی از املائی آمریکایی استفاده می‌کند؛ درحالی که یک موسسه بریتانیایی دیگر (انتشارات دانشگاه کمبریج) برای کتاب نوشته شده توسط مؤلف بلژیکی که وفاداری خود را به زبان‌شناسی آمریکایی با اهدای کتابش به دو محقق برجسته، دل هایمز^۶ و جان گامپرز^۷ نشان داده، از املائی بریتانیایی بهره می‌برد. در واقع، بلومارت در تفسیر مسئله زبان‌شناسی اجتماعی و جهانی شدن (۲۰۰۳) که در شماره ویژه مجله زبان‌شناسی اجتماعی^۸ به چاپ رسیده، املائی آمریکایی را انتخاب کرده است. ناشر این مجله، نیکلاس کوپلند^۹، املائی بریتانیایی را برای عنوان مقالات برگزیده ولی در طول متن نویسندگان را

¹ Norman Fairclough

² Jan Blommaert

^۳ این مسئله پیچیده‌تر از تفاوت املائی آمریکایی و بریتانیایی است، چرا که در بریتانیا -ise/-isation با حرف z هم‌صدا است. لغت‌نامه آکسفورد به‌عنوان مرجع استانداردسازی، از یک راهکار مبتنی بر ریشه‌شناسی لغت استفاده می‌کند به این صورت که استفاده از -ize/-ization برای تمامی لغات با ریشه یونانی یا لغات جدید مشتق شده جایز است و در مواردی که ریشه لغت به‌وضوح -ise/-isation را نشان می‌دهد، از این ترکیب استفاده می‌شود. نوشته‌های ملی انگلستان نشان می‌دهد که استفاده از s در این گونه پایان‌بندی‌ها کاملاً رایج بوده و مخالف استفاده فراگیر از ize/ization و حتی yze در انگلیسی آمریکایی است. (پیترس، ۲۰۰۴: ۲۹۸-۲۹۹)

⁴ Routledge

⁵ Cambridge

⁶ Dell Hymes

⁷ John Gumperz

⁸ Journal of Sociolinguistics

⁹ Nikolas Coupland

مختار به استفاده از هر دو املا کرده است.

اختلاف میان S و Z در املاي انگلیسی، یکی از نمادی‌ترین تفاوت‌هایی است که خوانندگان می‌توانند به‌وسیله آن املاي انگلیسی آمریکایی را از انگلیسی بریتانیایی تشخیص دهند. لذا، املاي کلمه «جهانی‌شدن»، تصویر واضح‌تری نسبت به تعاریف کلیشه‌ای استفاده شده در توصیف فرایندهای اجتماعی، به دست می‌دهد. می‌توان دلایلی که نشریات روتلج و کمبریج از املاهای متناظر استفاده کرده‌اند را مورد بررسی قرار داد: (۱) جذب بازار علمی در مقیاس جهانی؛ (۲) نشان دادن تاریخچه طولانی خود به‌عنوان یک موسسه انتشار بریتانیایی؛ (۳) تسهیل جستجو در موتورهای جستجوی اینترنتی؛ و ... از این مثال می‌توان برای تأکید بر اهمیت در نظرگیری مسئله جهانی‌شدن از دیدگاه مطالعات زبانی، و برعکس، بررسی شیوه‌های زبانی از نقطه‌نظر جهانی‌شدن، استفاده کرد. در هر دو کتاب به این رابطه پرداخته شده، ولی تنها فرکلاف از این تکیه‌کلام در عنوان کتاب خود استفاده کرده و صریحاً کتاب خود را به این موضوع اختصاص داده است. تصمیم نگارنده مبنی بر بحث در مورد کتاب گفتمان بلومارت به این دلیل است که نویسنده شرایط جهانی‌شدن را به یک اصل همه‌گیر تبدیل کرده که در سایر جنبه‌های نظری رویکردش نمود پیدا کرده است (بلومارت، ۲۰۰۵: ۱۵). برای حفظ پیوستگی موضوع و اختصار، تمرکز اصلی بر روی کتاب فرکلاف خواهد بود و تنها بخش‌هایی از کتاب بلومارت بحث می‌شود که مربوط به چگونگی پرسیدن سؤالات سازنده در مورد زبان و جهانی‌شدن، هستند.

۲. تحلیل گفتمانی به‌عنوان ابزاری بین‌رشته‌ای در تحقیقات اجتماعی

هر دو نویسنده، در بررسی زبان و مسئله جهانی‌شدن دیدگاه نظری مشترکی دارند: تحلیل گفتمانی با التزام به نظریات اجتماعی. ماهیت بین‌رشته‌ای این التزام باعث شده که هر دو کتاب برای بحث در زمینه تحقیقات اجتماعی، مورد توجه قرار گیرند. در ارزیابی بلومارت (همان: ۲۱)، فرکلاف یکی از چهار محقق برتر مکتب تحلیل گفتمان انتقادی است و کتاب‌های مهمی در زمینه بحث‌های نظری گرایش خود منتشر کرده است که از آن جمله می‌توان به زبان و قدرت^۱ (۱۹۸۹)، گفتمان و تغییر

^۱ Language and Power

اجتماعی^۱ (۱۹۹۲) و گفتمان رسانه^۲ (۱۹۹۵) اشاره کرد. عقیده اصلی در زمینه تحلیل گفتمان انتقادی این است که گفتمان یکی از جنبه‌های زندگی اجتماعی و در ارتباط با سایر جنبه‌ها است و برای درک چگونگی مشارکت آن در شکل‌دهی زندگی اجتماعی و روابط قدرت‌های دخیل در این فرایند، به تجزیه و تحلیل زبانی متن نیاز است (فرکلاف، ۲۰۰۶: ۹-۱۰).

در کتاب زبان و قدرت، فرکلاف به ترکیب اقتصاد سیاسی فرهنگی و تجزیه و تحلیل گفتمان می‌پردازد، همان‌طور که نویسنده در مقدمه نیز به آن اشاره کرده است (همان: ۱-۱۳). با مطرح کردن نظریه اقتصادی سیاسی که در آن بیان می‌شود نظام‌های اقتصادی به صورت سیاسی تعبیه شده‌اند و موضوعات سیاسی و اقتصادی به صورت اجتماعی ایجاد شده‌اند، فرکلاف سعی دارد ارتباطی سازنده با تحلیل گفتمان انتقادی برقرار کند. این ساختار اجتماعی تا حدودی یک فرایند استدلالی به شمار می‌رود، لذا می‌توان از تحلیل گفتمان انتقادی به عنوان یک ابزار تحلیلی استفاده کرد که جنبه‌های مرتبط با زبان پدیده سیاسی اقتصادی جهانی شدن را پوشش می‌دهد. در رهیافت فرکلاف، موضوعات مرتبط با زبان به معنی تمامی گفته‌ها و نوشته‌ها درباره جهانی شدن است (همان: ۵)؛ نویسنده مؤلفه‌های مختلف زیر را برای استخراج منابع خود تعیین کرده است: تحلیل دانشگاهی، آژانس‌های دولتی و غیردولتی، رسانه، و مردم عادی. لذا شاکله اصلی شامل منابع متنی است که به طور مشخص با فرایند جهانی شدن سروکار دارند.

بلومارت دغدغه متفاوتی دارد و در قسمت مقدمه به انتقاد از تحلیل گفتمان انتقادی می‌پردازد تا بتواند تحلیل گفتمانی خود را در قالب تحقیقی در مورد سنت قومی و به عنوان رقیبی برای رویکرد فرکلاف، پایه‌گذاری کند، و در تلاش است تا مطالعات زبانی را به نظریه اجتماعی پیوند دهد. او خلاصه‌ای از تحولات و شایستگی‌های تحلیل گفتمان انتقادی در فصل دوم کتاب گفتمان ارائه می‌دهد (بلومارت، ۲۰۰۵: ۲۱-۳۸)، که به دلایل واضحی کاملاً عادلانه نیست^۳، و در آن از سه جنبه به انتقاد از این رویکرد می‌پردازد: (۱) تمرکز بر گفتمان زبانی به قیمت نادیده گرفتن تولید و

¹ Discourse and Social Change

² Media Discourse

³ از نقطه نظر تحلیل گفتمانی، می‌توان بیان داشت که موقعیت یک موضوع خاص در حیطه نوع بیان قرار دارد و توصیفات سلیقه‌ای نشان از شرایط گفتمانی خاصی دارد. برای مثال، موقعیت یک موضوع مشابه، با نوع خاصی از گفتمان همراه است.

دگرگونی زبان و درک آن توسط مخاطبان متفاوت؛ ۲) تمرکز بر جوامع جهان اول؛ ۳) فقدان چشم‌انداز تاریخی از تحول گفتمان‌های خاص. مروری بر کتاب فرکلاف نشان خواهد داد که آیا این انتقاد در مورد آخرین نوشته او در زمینه تحلیل گفتمان انتقادی صحیح است یا خیر. نکته مهم‌تر، آشکار شدن شباهت‌ها و اختلافات مهم نظری میان دو رویکرد در زمینه زبان و جهانی شدن به صورت تحلیلی است.

۳. زبان و جهانی شدن از نگاه فرکلاف

رساله فرکلاف دارای دو بخش است که عبارت‌اند از مطالعه روش که در فصل‌های ۱ و ۲ آمده و بخش تجربی که در فصل‌های ۳ تا ۷ بیان شده که در آن نویسنده مثال‌های مختلفی از گفتمان جهانی شدن را تحلیل کرده و آن‌ها را با توجه به معیارهای مختلف از قبیل مؤلفه‌های گفتمانی، موضوعی و جغرافیایی دسته‌بندی کرده است.

۳-۱. مروری بر تحقیقات دانشگاهی

فصل ۱ شامل مروری بر تحقیقات دانشگاهی انجام‌شده در حوزه علوم اجتماعی درباره مسئله جهانی شدن است (فرکلاف، ۲۰۰۶: ۱۴-۲۶). فرکلاف با بررسی پژوهش هلد^۱ و همکاران (۱۹۹۹) تفاوت میان فراج جهانی‌ها، شک‌گراها و تحول‌باوران را درباره مسئله جهانی شدن از زوایای مختلف بررسی می‌کند. درحالی‌که فراج جهانی‌ها معتقدند یک بازار جهانی واحد در حال توسعه جایگزین تمام تشکیلات ملی خواهد شد، اعتقاد شک‌گراها این است که هیچ اتفاق جدیدی در حال وقوع نیست و دیدگاه تحول‌باوران در میانه این دو رویکرد قرار دارد. در ادامه، فرکلاف این دیدگاه‌ها را از منظر گفتمان، به‌عنوان یک مؤلفه ساختاری از جهانی شدن، با یکدیگر مقایسه می‌کند تا بر سازگاری آن‌ها با رویکرد خود تأکید نماید.

او دیدگاه عینی‌گراها (معمولاً فراج جهانی‌ها) را به‌عنوان رویکردی که کمترین تمایل را به سمت ساختارهای گفتمانی دارد، شناسایی می‌کند. دیدگاه لفظی علاقه ویژه‌ای به استفاده راهبردی از گفتمان جهانی شدن به‌منظور توجیه تصمیمات نه‌چندان قابل قبول سیاسی یا اقتصادی دارد درحالی‌که

^۱ Held

ایدئولوگ‌ها بر استفاده راهبردی از گفتمان برای حفظ سلطه‌طلبی متمرکز هستند. دو دیدگاه آخر معمولاً با رویکرد شک‌گرایی همراه هستند. با وجود اینکه فرکلاف علاقه ویژه‌ای به دیدگاه‌هایی دارد که گفتمان نئولیبرالی از جهانی‌شدن را به‌عنوان یک گفتمان ایده‌بخش برای مخدوش کردن واقعیت به حساب می‌آورند، او تلاش می‌کند تا بر واقعیت‌گرایی در رویکرد ساختارگرایانه‌اش تأکید کند تا از راهکارهای تحلیل گفتمان در برابر انتقادات فراوان حفاظت نماید.

قسمت پایانی فصل مقدمه به دیدگاه ساختارگرایانه نویسنده اختصاص یافته است که در آن التزام نویسنده به تحلیل گفتمان انتقادی صریحاً بیان شده است. در این قسمت، فرکلاف به برخی از گرایش‌های موجود در رویکرد خود از قبیل اهمیت عوامل، ساده‌سازی راهبردهای گفتمان جهانی‌شدن، تغییرات مقیاس و فرایند این تغییر، ساختار اجتماعی فضا-زمان، قلمرو زدایی و بازتعریف قلمروها و اختلاط فرهنگی می‌پردازد. اکثر این جنبه‌ها در قالب تحلیل گفتمان انتقادی تفسیر و در تحلیل فرکلاف استفاده می‌شوند ولی به شکل جامع و اصولی در کتاب تبیین نشده‌اند.

۳-۲. تحلیل گفتمان انتقادی و اقتصاد سیاسی فرهنگی

در فصل ۲، فرکلاف به معرفی چارچوب نظری خود می‌پردازد. بدین منظور، اقتصاد سیاسی فرهنگی (همانند جسوپ^۱، ۲۰۰۴؛ یا جسوپ و سام^۲، ۲۰۰۱)، که یکی از دیدگاه‌های مطرح‌شده در فصل ۱ در مورد جهانی‌شدن است، را با نسخه تحلیل گفتمانی خود ترکیب می‌کند. او ساختارهای اجتماعی، فعالیت‌های اجتماعی و رخداد‌های اجتماعی را به‌عنوان سطوح مختلف انتزاع دسته‌بندی می‌کند، به‌طوری‌که ساختارهای اجتماعی نشان‌دهنده شرایط اجتماعی بلندمدت، رخداد‌های اجتماعی لحظاتی از زندگی اجتماعی و فعالیت‌های اجتماعی راه نهادینه‌شده انجام کارها هستند. تمام سطوح زندگی اجتماعی لحظات نمادینی دارند که جنبه‌های گفتمانی آن‌ها را تشکیل می‌دهد. در سطح فعالیت‌های اجتماعی، فرکلاف مراتب عملی گفتمان که متشکل از گفتمان، ژانرها و سبک‌های مختلف است، را برمی‌شمارد. در این ساختار، گفتمان در ارتباط با نمایش دادن ژانر مربوط به کش ارتباطی و سبک، راهی برای بودن است لذا جنبه‌های هویتی را مشخص می‌کند. فرکلاف ادعا می‌کند که جهت تعیین چگونگی تشکیل مراتب گفتمان توسط سطوح مختلف و تعامل

¹ Jessop

² Sum

با سایر جنبه‌های فعالیت‌های اجتماعی، انجام یک تحلیل متنی دقیق ضروری است. با اضافه نمودن مفاهیم مقیاس و تغییر مقیاس می‌توان به چالش نظری خاص جهانی شدن و فرآیندهای منتج‌بازایی متن (وضعیت) پرداخت. به عبارت دیگر، جنبه حیاتی جهانی شدن متجانس شدن نیست بلکه تغییرات در چارچوب مرجعی است که به تعامل فعال و تفسیر مجدد موارد و فعالیت‌های شناور در وضعیت جدیدشان منتهی می‌شود.

۳-۳. گفتمان‌های جهانی شدن و تحلیل متنی آن‌ها

فصل‌های ۳ تا ۷ به تجزیه و تحلیل متنی گفتمان‌های جهانی شدن اختصاص دارد که حاصل مطالعه کشورها و عناوین متعددی است. برای انجام این مطالعه گسترده، فرکلاف هم از تحقیقات خود و هم مطالعات دیگران استفاده کرده است. برای شروع، فرکلاف در فصل ۳، با عنوان گفتمان جهانی شدن، متون تولیدی توسط مراکز عمومی (دولتی و غیردولتی) را که به گفتمان‌های مختلف جهانی شدن پرداخته‌اند، مورد بررسی قرار می‌دهد (همان: ۳۹-۶۳). این قسمت، از دید فرکلاف، معرف گفتمان غالب نئولیبرال و برخی دیدگاه‌های دیگر است. در انتها، فرکلاف رابطه نزدیک میان گفتمان جهانی شدن و اقتصاد دانش‌محور، را نشان می‌دهد و در فصل ۴ به تحلیل عمیق‌تر آن می‌پردازد.

فصل ۴، با عنوان تغییر مقیاس دولت-ملت، نیز عمدتاً به آژانس‌های عمومی پرداخته و از مرحله گذار کشور رومانی بعد از فروپاشی اتحاد شوروی و آماده‌سازی برای پیوستن به اتحادیه اروپا، به عنوان مثالی برای نشان دادن اثرات تغییر مقیاس نام می‌برد (همان: ۶۴-۹۶). با تحلیل مدارک مربوط به اصلاح آموزش عالی و فرایند بولونیا^۱، فرکلاف چگونگی عملکرد مقیاس‌های مختلف در این حوزه را نشان می‌دهد: گفتمان جهانی اقتصاد دانش‌محور، اصلاحات بولونیا در آموزش عالی در اتحادیه اروپا و ساختارهای دانشگاه ملی در رومانی. تمرکز اصلی بر روابط درون گفتمانی متعاقب و پیاده‌سازی دقیق عناصر گفتمان‌ها در رومانی است.

فصل ۵، با عنوان رسانه، واسطه و جهانی شدن، به تحلیل رسانه به عنوان مؤلفه‌ای دیگر از جهانی شدن پرداخته و رسانه‌های جمعی به عنوان اولین نقاطی که بحث‌ها پیرامون جهانی شدن را

¹ Bologna

منتشر می‌کنند، مورد بررسی قرار می‌گیرد (همان: ۹۷-۱۲۰). فرکلاف از سه مثال برای بحث در مورد «قانون اساسی جزئی در یک جمع جهانی» از طریق رسانه جمعی، استفاده می‌کند. دو مثال اول مجدداً به رومانی مربوط هستند و اثر تغییر مقیاس در زمینهٔ برند سیاسی و ایجاد هویت جنسی زنان در نسخهٔ رومانیایی مجله *Cosmopolitan* را نشان می‌دهد. در هر دو مورد، راهبردهای رسانه‌های جهانی یا محصولات در مکتب جدید آن‌ها و برای یک بازار به‌خصوص تحلیل می‌شوند. مثال پایانی به تحلیل حادثهٔ ۱۱ سپتامبر از منظر رنج از راه دور در تلویزیون می‌پردازد و ادعا می‌کند که «نبود معنا» در ابتدای حادثه به‌سرعت با گفتمانی پر شد که تفسیر اخلاقی اندکی از حوادث داشت.

فصل ۶ به مسئلهٔ جهانی‌شدن در سطح خرد پرداخته و مثال‌هایی از واکنش مردم عادی به جهانی‌شدن آورده است (همان: ۱۲۰-۱۳۹). در مثالی، تخصیص گفتمان اقتصاد جهانی توسط کارگران بی‌کار در شمال شرقی انگلستان ذکر شده است. در مثال دوم نشان داده می‌شود که چگونه شاکیان محلی در مجارستان از گفتمان جهانی‌شدن در یک مبارزه علیه ساخت کورهٔ سوزاندن زباله توسط سرمایه‌گذار خارجی، استفاده می‌کنند. مثال آخر مربوط به سرمایه‌گذاری خارجی در یک صنعت حساس محیط زیستی در تایلند است و ابعاد اضافه‌تری شامل یک آژانس غیردولتی جهانی و تداخل آن با شاکیان محلی نیز دارد که باعث پیچیده‌تر شدن انتشار و استفاده از گفتمان جهانی‌شدن در کمپین مخالف ساخت و ساز نیروگاه زغال‌سنگ می‌شود.

فصل ۷، با عنوان جهانی‌شدن، جنگ و تروریسم، گفتمان جنگ و ترور و رابطهٔ آن با گفتمان جهانی‌شدن را تحلیل می‌کند (همان: ۱۴۰-۱۶۱). فرکلاف، جهان‌بینی مانویان^۱ را به‌عنوان یک راهبرد گفتمانی فراگیر معرفی می‌کند که در آن اقدامات جدید علیه تروریسم که تهدیدی برای دموکراسی است، را توجیه می‌کند. فرکلاف این گفتمان را به‌عنوان ادامهٔ گفتمان اقتصادی جهانی‌شدن در نظر گرفته که، از دید او، در نهایت به حفظ سلطهٔ ایالات متحده کمک می‌کند.

۴. زبان و جهانی‌شدن از دید بلومارت

کتاب گفتمان بلومارت مقدمه‌ای بر مطالعهٔ گفتمان است که از جهانی‌شدن به‌عنوان یک ابزار تئوری

¹ Manichean

برای نگاه تازه به زبان در جامعه و رابطه آن با سایر فعالیت‌های اجتماعی استفاده می‌کند. او کتاب را حول مفاهیم نظری تنظیم کرده و از جداسازی نظریه و تحلیل اجتناب می‌کند و از ترکیب آن‌ها برای پیشبرد استدلال خود استفاده می‌کند.

۴-۱. موضع نویسنده و شیوه نظری

مقدمه به موضع‌گیری نویسنده اختصاص دارد که در آن، نویسنده خود را یک محقق در زمینه قوم‌شناسی معرفی کرده و با الهام از زبان‌شناسی انسانی و زبان‌شناسی اجتماعی، از رویکرد تحلیل گفتمان بهره گرفته است (بلومارت، ۲۰۰۵: ۱-۲۰). بعد از بحث و ارزیابی تحلیل گفتمان انتقادی در فصل دوم، بلومارت به تبیین دیدگاه خود در زمینه موضوعات مورد علاقه سایر محققان در دیگر شاخه‌های علوم اجتماعی، می‌پردازد (همان: ۲۱-۳۸). موضوعاتی که به ترتیب در فصل‌های ۳ تا ۸ آمده‌اند، عبارت‌اند از: متن و زمینه، زبان و نابرابری، انتخاب و تشخیص، تاریخ و فرایند، ایدئولوژی و هویت. او کتاب را با بررسی کلی رابطه گفتمان با علوم اجتماعی به پایان می‌رساند. بلومارت برای ادغام جهانی شدن در تحلیل گفتمانی خود، از مفهوم فضا استفاده کرده است. مانند فرکلاف، او نیز از مراتب گفتمانی برای توصیفی قاعده‌مند استفاده می‌کند که گفتمان‌ها بر اساس آن‌ها ساخته شده‌اند. او مراتب کلان گفتمان را تکمیل می‌کند و در این مسیر از قواعد کروسکریتی^۱ (۲۰۰۰)، که او رژیم‌های زبانی می‌نامد، به همراه علائم اندیسی استفاده می‌کند. مورد آخر به تعبیه تغییرات زبانی در سطح کلان درون هنجارها و ارزش‌های جامعه اشاره دارد که به تغییرات زبانی و سطح معنی یک سخن استناد می‌شوند. برای ساخت این مفهوم اجتماعی، او سطوحی از تاریخ‌گرایی را به عنوان نظامی با لایه‌بندی زمانی اضافه می‌کند؛ هدف بلومارت از این کار جذب گفتمان توسط سخنرانان مختلف و مخاطبان بیشتر است چرا که لایه‌های تاریخی موهبتی برای گفتمان‌های مختلف در زمان تفسیر هستند.

این فضای نظری پیچیده توسعه‌یافته در کتاب دائماً از زاویه جهانی شدن مورد بررسی قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر، برای هر مفهوم بحث‌شده، بلومارت پیامدهای توجه به برخی از گونه‌های زبانی و گفتمان‌ها در سطح جهان را برجسته می‌کند. از طرفی، او ادعا می‌کند که گونه‌های محلی

^۱ Kroskrity

باید به طور مساوی از زاویه جهانی شدن تحلیل شوند. اگر این گونه‌ها از زمینه معمول خود بیرون کشیده شوند چه اتفاقی می‌افتد؟ اگر یک گونه جهانی به فضای آن‌ها وارد شود، چه تأثیری بر آن‌ها دارد؟ و وارد شدن سایر گونه‌ها از طریق گردش جهانی مردم به نظام‌های محلی چه تأثیری داشته و چگونه موجودی زبانی آن‌ها را متأثر می‌کند؟

۲-۴. تحلیل‌های نمونه

در اینجا برخی سؤالاتی که توسط بلومارت تحلیل شده‌اند بحث خواهد شد تا کانون تحقیقات او مشخص شود. در فصل انتخاب و تشخیص، بلومارت به بررسی احتمالات و محدودیت‌های جملاتی که می‌توان در یک لحظه خاص از فضا و زمان گفت و متوجه شد، می‌پردازد (همان: ۹۸-۱۲۴). او مثالی از مدارک تولیدی در نوانخانه‌ای در بلژیک آورده که طی آن یک پناه‌جو ادعا می‌کند که از کشور آفریقایی بروندی آمده است؛ و با تحلیل ساختارها و گسترش سواد چندگانه، سندی ایجاد می‌کند که قادر به راستی‌آزمایی ادعای پناه‌جو باشد. بلومارت نشان می‌دهد که چگونه این متن‌ها شکل گرفته‌اند، چگونه با فعالیت‌های محلی ارتباط دارند و چگونه نشان از نخبه بودن مؤلف خود دارند. او سپس این فعالیت‌های متنی را از منظر شاخص‌های پیوستگی، صحت و حقیقت در اروپای غربی مقایسه کرده که باعث می‌شود جذب این فعالیت‌ها، که بلومارت آن را واج‌شناسی می‌نامد، در فضای گفتمانی متفاوت بسیار مسئله‌دار و به‌نوعی غیرممکن شود.

در فصل هویت، بلومارت، مطابق روند اخیر در زبان‌شناسی اجتماعی تعاملی (برای مثال اکرت^۱، ۲۰۰۵)، استدلال می‌کند که تغییرات زبانی تنها بازتابی از گروه‌های اجتماعی یا نژادی نیست (همان: ۲۰۳-۲۳۲)، بلکه این هویت در واقع تعاملی پیچیده‌تر از موجودی‌های زبانی و سایر فعالیت‌های اجتماعی است و لذا باید آن را در قالب سازنده‌تری مورد ملاحظه قرار داد. او با آوردن مثالی پیامدهای جهانی شدن در فعالیت‌های زبانی خرد را نشان می‌دهد؛ بدین منظور، به تحلیل تعامل یک مجری با مخاطبانی که در یک شبکه رادیویی دانشگاهی در کیپ‌تاون^۲، آفریقای جنوبی، شرکت کرده‌اند، می‌پردازد. صدای مجری را می‌توان با گونه‌های متفاوت شامل انگلیسی معیار، انگلیسی سیاه‌پوستان، انگلیسی عامیانه و محلی شنید (یا بهتر، از نسخه رونوشت خواند). تحلیل

¹ Eckert

² Cape Town

نشان از یک تعامل پیچیده بین گونه‌های محلی و جهانی با ارزش‌های وابسته متفاوت دارد و نشان می‌دهد که مجری آفریقایی جنوبی چگونه از این ارزش‌ها به صورت قاعده‌مند و خلاقانه در اجرای خود بهره می‌برد.

۵. ارزیابی

میان دیدگاه‌های فرکلاف و بلومارت برخی شباهت‌های گفتمانی وجود دارد که با توجه به این واقعیت که هر دو از منظر تحلیل گفتمانی به جهانی‌شدن نظر دارند، تعجب‌برانگیز نیست. تأکید بر روابط فضایی و تغییر مقیاس آن‌ها یک مورد است. مورد دیگر تأکید بر اهمیت مکانیسم تغییر مکتب است که به صورت گسترده گفتمان‌ها و فعالیت‌های زبانی را دگرگون می‌کند.

۵-۱. گفتمان جهانی شدن

با این حال، تفاوت مهمی میان دو رویکرد وجود دارد که باعث شده آن‌ها بیشتر از آنکه رقیب یکدیگر باشند، مکمل هم در یک موضوع تحقیقاتی مشترک باشند؛ هرچند می‌توان ادعا کرد که نبرد بر سر موضوع تحقیقاتی مرتبط، شدید است. فرکلاف بر گفتمان‌های مختلف جهانی‌شدن از منظر اقتصادی سیاسی تمرکز دارد و ابزاری برای تحلیل جنبه‌های نمادین آن‌ها ارائه می‌دهد. این رویکرد باعث می‌شود که تحلیل انجام‌شده در سطح کلان با مراتب بالای گفتمان، به جای سست شدن توسط پدیده جهانی‌شدن، استوار باقی بماند. رساله او بر موقعیت‌هایی که گفتمان جهانی‌شدن در حال کار یا آغاز شدن است تمرکز می‌کند تا نحوه کار آن در حضور عوامل مختلف و در کشورهای گوناگون را توضیح دهد.

همچنین، فرکلاف دگرگونی گفتمان در سطح کلان تحلیل را پوشش می‌دهد. برای شناسایی گفتمان تروریسم به عنوان ادامه گفتمان جهانی، او پیشنهاد می‌کند که چشم‌انداز بلندمدت‌تری استفاده شود، ولی اختصار فصول این اجازه را نمی‌دهد که تحلیل جزئی‌تری به عمل آید. مسئله‌ای که مورد بررسی قرار نگرفته شرایط مادی زبان در ارتباط با جهانی‌شدن است. در عوض، به نظر می‌رسد که فرکلاف به توانایی نمادین زبان و کارکرد آن در حوزه ساخت گفتمان بیش از اندازه اعتماد کرده است که این مسئله باعث شده تا نسخه خود از تحلیل گفتمان انتقادی را بدون تغییر زیادی در

نوع جدیدی از گفتمان نیز به کار برد.

۵-۲. زبان در جامعه تحت تأثیر جهانی شدن

در دیدگاه بلومارت، گفتمان جهانی شدن عنوان تحقیقات نیست، بلکه جهانی شدن برحسب پیامدهای آن بر کاربرد زبان بررسی می شود. به عبارت دیگر، کانون تحقیقات عنصر اجتماعی زبان و چگونگی تغییر آن در شرایط متغیر جهانی شدن است. نویسنده برای بررسی کاربرد زبان در مقیاس خرد به تحلیل موجودی زبان و در مقیاس کلان به تحلیل ایدئولوژی های زبان می پردازد. توجه ویژه بلومارت به خصوصیات کاربرد زبان در سطح خرد از پیشینه او در زبان شناسی انسانی و اجتماعی آمریکا نشأت گرفته و منجر به تمرکز بیشتر در حوزه موجودی های زبان می شود و، با توجه به موضع مردم و زمینه سخن، دسترسی آن ها به راه های خاص شناخت را تسهیل می کند. تمرکز بر دسترسی مردم به موجودی های زبان و رواج آن ها در زمینه های مختلف، بر ارتباط شیوه های زبانی با نابرابری اجتماعی تأکید دارد که یک عامل کلیدی در تحلیل بلومارت به شمار می رود.

۵-۳. نقشه برداری های جغرافیایی و ارائه زبان ها

سرانجام، لازم به ذکر است که دو کتاب کانون جغرافیایی متفاوتی دارند که بخشی از این تفاوت ناشی از زمینه های تخصصی محققان است. در حالی که تمرکز فرکلاف بر نمونه هایی از آمریکا، آسیا، اروپای غربی و دو کشور تازه ملحق شده به اتحادیه اروپا (یعنی رومانی و مجارستان) است، بلومارت به بررسی مثال هایی از آفریقا و اروپای غربی پرداخته است. از طرفی، هر دو کتاب شامل مثال هایی از زبان های غیر انگلیسی هستند. فرکلاف از دو متن کوتاه رومانیایی برای نشان دادن کاربرد لغات انگلیسی جهانی شده مانند *outsourcing* و *competition* استفاده کرده است. سایر مثال ها یا به زبان انگلیسی هستند یا بدون نمایش زبان اصلی و بدون ذکر اینکه ترجمه رخ داده است، بازتولید شده اند. بلومارت از مدارکی که در نوانخانه تولید شده و قسمتی هایی از آن به زبان سواحیلی به همراه انگلیسی و فرانسوی بومی نوشته شده، استفاده کرده است (بلومارت، ۲۰۰۵: ۱۱۷). او به طور خاص به مسئله ترجمه این اسناد به زبان هلندی، مطابق درخواست مسئولین، اشاره کرده و تقابل میان زبان های مختلف به کاررفته در تولید اسناد را مورد بحث قرار داده و ترجمه انگلیسی از آن ها در پیوست ارائه

کرده است. مثالی دیگر از یک سری مدارک که به زبان هلندی نوشته شده و توسط بلومارت به انگلیسی ترجمه شده در پاورقی آمده است (همان: ۲۴۶). در فصل ایدئولوژی به این مثال‌ها اشاره شده است تا نشان دهد که ایدئولوژی‌ها بیشتر از آنکه وضعیتی واحد و منسجم باشند، در واقع ترکیبی از عناصر ایدئولوژیکی مختلف هستند. ظاهراً، نویسندگان نیازی به بحث در رابطه با ترجمه اطلاعات احساس نمی‌کند. سایر مثال‌های به‌کاررفته در کتاب بلومارت به زبان انگلیسی هستند، با وجود اینکه گستره وسیع‌تری از کاربرد زبان را نشان می‌دهند. شیوه‌های زبانی رابطه مستقیمی با موضوع زبان و جهانی شدن دارند، به طوری که نگاهی اجمالی به شرایط تولید و دگرگونی تحقیقات دانشگاهی در عصر جهانی شدن دارند؛ جایی که جمع‌آوری منابع به زبان خارجی، به‌خصوص کتاب‌های متنی، یک مسئولیت در بازاریابی کتب دانشگاهی به‌شمار می‌رود.

۶. نتیجه‌گیری

دو کتاب بحث‌شده در این مقاله، مداخلات به‌موقعی در چارچوب‌بندی خواسته‌های تحقیقی در زمینه زبان و جهانی شدن ایجاد می‌کنند. کتاب فرکلاف تحلیلی کلان با تمرکز ویژه بر شرایط اقتصادی-سیاسی جهانی شدن است که گستره‌ای از زمینه‌های تحقیقاتی در آینده را نمایش می‌دهد. نکته منفی این کتاب این است که به نظر می‌رسد کتاب با عجله نوشته شده تا سریعاً وارد بازار گردد و شاید بیش از حد مخاطب را دارای دانش زمینه کافی دانسته است. از سوی دیگر، مقدمه بلومارت بر مسئله جهانی شدن، توجه محققان از دیگر شاخه‌های تحقیقات اجتماعی، به‌خصوص مطالعات زبانی، که محور کار آن‌ها این موضوع (مخصوصاً جهانی شدن) است، را به خود جلب کرده است. این کتاب با موفقیت توانسته است کارهای قبلی نویسنده در طی چند سال گذشته را در یک چارچوب تأمل‌برانگیز از مطالعات زبان در تحقیقات اجتماعی، به پیش ببرد.

منابع

- Blommaert, Jan (2003). Commentary: A sociolinguistics of globalization. *Journal of Sociolinguistics*, 7(4) [Special issue: *Sociolinguistics and globalisation* edited by Nikolas Coupland], 607-623.
- Blommaert, Jan (2005). *Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckert, Penelope (2005). Variation, convention, and social meaning. Paper presented at the Annual Meeting of the Linguistic Society of America.

Oakland CA. 7 January, 2005, <http://www.stanford.edu/~eckert/thirdwave.html> [Date of access: 7 October 2007].

- Fairclough, Norman (1989). *Language and power*. London: Longman.
- Fairclough, Norman (1992). *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman (1995). *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- Fairclough, Norman (2006). *Language and Globalization*. London and New York: Routledge.
- Held, David; McGrew, Anthony; Goldblatt, David & Perraton, Jonathan (1999). *Global transformations: Politics, economics and culture*. Cambridge: Polity Press.
- Jessop, Bob (2004). Critical semiotic analysis and cultural political economy. *Critical Discourse Studies* 1(2), 159-174.
- Jessop, Bob & Sum, Nqai-Linq (2001). Pre-disciplinary and post-disciplinary perspectives in political economy. *New Political Economy*, 6, 89-101.
- Kroskrity, Paul V. (2000). *Regimes of language*. Santa Fe: SAR Press.
- Peters, Pam (2004). *The Cambridge guide to English usage*. Cambridge: Cambridge University Press.